

GIJTR
Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation

PROMOVISANJE HOLISTIČKOG PRISTUPA PRAVDI I ODGOVORNOSTI ZA PREŽIVJELE SEKSUALNOG NASILJA POVEZANOG SA SUKOBIMA (ENGL. CONFLICT-RELATED SEXUAL VIOLENCE, CRSV)

The following case study has been written by an independent consultant on behalf of the Global Initiative for Justice, Truth and Reconciliation (GIJTR). This case study is informed by a combination of desktop research, document analysis and interviews. It therefore reflects these perspectives and findings, as compiled and written by the consulting author(s). Interviewees have been anonymized to ensure their safety and privacy but GIJTR extends its gratitude for the time and participation of all interviewees.

Studija slučaja iz Bosne i Hercegovine (BiH)

Autor: Hana Popović, Fond za humanitarno pravo, Srbija

Poglavlje 1 – Uvod i historijat

Istraživanje za ovu studiju slučaja o seksualnom nasilju povezanom sa sukobima (CRSV) u Bosni i Hercegovini (BiH) tokom tamošnjeg sukoba devedesetih godina sprovedeno je korištenjem pristupa mješovitih metoda, koristeći internu ekspertizu i resurse koji su na raspolaganju Fondu za humanitarno pravo (FHP) za prikupljanje pouzdanih podataka. Sprovedeno je opsežno istraživanje literature kako bi se analizirale postojeće studije, izvještaji i dokumentacija u vezi sa sukobom i CRSV-om u regionu. Izvještaji uglednih međunarodnih organizacija, uključujući Ujedinjene nacije (UN), Amnesty International, Human Rights Watch i Organizacija za europsku sigurnost i saradnju (OESS), kao i domaćih, kao što su Trial International,¹ Žene u crnom,² i izvještaji FHP-a, bili su osnova ove studije slučaja. Izvještaji organizacije Amnesty International bili su posebno vrijedni, jer su uključivali razgovore sa preživjelima CRSV-a. Kako iskustva i različita gledanja iz prve ruke daju dublji uvid u svakodnevne probleme sa kojima se suočavaju preživjeli CRSV-a, njihovi glasovi su bili od suštinskog značaja za sagledavanje glavnih poteškoća na koje nailaze preživjeli koji traže pravdu i odgovornost.

Literatura korištena za ovaj rad je relevantna za ovu oblast. Odabrana je na osnovu ključnih riječi, učestalosti citiranja i prethodnog znanja. Osim toga, predmeti Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju (MKSJ) (engl. International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia (ICTY)) poslužili su kao ključna referentna tačka za domaće sudove u BiH, pružajući činjeničnu pozadinu predstavljanjem historijskih događaja i uspostavljanjem pravnog okvira na osnovu kojeg su vođeni postupci pred domaćim sudovima, čime je obezbijedena dosljednost i pridržavanje međunarodnih standarda pravde.

Obavljeni su razgovori sa predstavnicama za medije Žena u crnom i organizacije TRIAL International kako bi se bolje razumjeli izazovi sa kojima se regionalne organizacije suočavaju i njihovi pristupi da te izazove prevaziđu. Njihovi uvidi, zasnovani na terenskom radu i iskustvu iz prve ruke sa preživjelima, pružaju sveobuhvatno razumijevanje inovacija i izazova u BiH.

Ova studija slučaja istražuje nedavne inovacije i izazove u vezi sa potragom za pravdom i odgovornošću od strane preživjelih CRSV-a. Poglavlje 1 pokriva kratku historiju regionalnih oružanih sukoba od 1991. do 1995. godine na teritoriji bivše Jugoslavije, sa značajnim fokusom na BiH. Također istražuje postojeće službene puteve ka pravdi koji su dostupni preživjelima u BiH i izazove s kojima se suočavaju u tim nastojanjima. Poglavlje 2 istražuje inovacije i izazove u pristupu pravdi i odgovornosti usmjerenom na žrtve, usredsređujući se na rad nevladinih i stručnih organizacija i njihove pristupe podršci preživjelima i zalaganju za poboljšanja u ovoj oblasti. Poglavlje 3 je pregled naučenih lekcija i preporuka za budućnost na osnovu potreba preživjelih.

HISTORIJAT

Razlozi za nasilni raspad Jugoslavije su višestruki i obuhvataju različite faktore. Međutim, mogu se identifikovati tri različite grupe uzroka koje doprinose ovom događaju. Prvo, strukturna dimenzija nacije odigrala je ključnu ulogu s obzirom na izuzetnu raznolikost zemlje u smislu etničke pripadnosti, kao i društvenog i ekonomskog razvoja, što je dovelo do sukobljenih interesa. Jugoslaviji je zbog ovih dugoročnih, strukturalnih razloga bilo teško da pomiri suprotstavljene i sukobljene težnje njenih različitih regiona.

Globalna inicijativa za pravdu, istinu i pomirenje

Međunarodna koalicija mjesta buđenja savjesti (engl. International Coalition of Sites of Conscience, ICSC) pokrenula je 2014. godine Globalnu inicijativu za pravdu, istinu i pomirenje (engl. Global Initiative for Justice, Truth, and Reconciliation, GIJTR), konzorcijum od devet međunarodnih organizacija koje se bave pružanjem holističkih, integrativnih i multidisciplinarnih pristupa pitanjima istine, pravde i pomirenja. GIJTR prvenstveno radi sa lokalnim stanovništvom, organizacijama civilnog društva (OCD), preživjelima i državnim organima na razvoju pristupa tranzicijskoj pravdi koji su usredotočeni na žrtve i saradnju i podržavaju dostojanstvo, poštovanje, inkluziju i transparentnost u društvima koja su tek izašla iz sukoba ili iz perioda autoritarne vladavine. Od svog osnivanja, GIJTR sarađuje sa 801 lokalnom organizacijom civilnog društva, 78 zemalja, 43 publikacije, zbirkom od preko 8000 narativa o kršenjima ljudskih prava i podržao je 588 organizacija civilnog društva koje se bave kršenjem ljudskih prava.

Za više informacija posjetite gijtr.org.

GIJTR
Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation

Drugo, historijske okolnosti u vezi s Jugoslavijom bile su značajne. Nacija se suočila sa teškom ekonomskom krizom 1980-ih i svjedočila je slomu socijalizma, uključujući i raspad Sovjetskog Saveza 1991. Štaviše, poljuljani su ključni temelji jugoslovenskog identiteta, kao što su ideali „bratstva i jedinstva“, politika nesvrstanosti i koncept samoupravljanja. Ova jedinstvena historijska situacija dodatno je oslabila veze jugoslovenske integracije i otvorila put nacionalističkim tendencijama zasnovanim na etničkoj pripadnosti.

Na kraju, pojedine osobe su odigrale presudnu ulogu u raspadu Jugoslavije. Slobodan Milošević se ističe među tim osobama, ali su raspadu doprinijele i drugi. Važno je napomenuti značajnu ulogu i odgovornost pojedinaca tokom izazovne ekonomske krize u zemlji, jer su njihova nespremnost na kompromis i nedostatak političke volje da razumiju potrebe i želje drugih spriječili mogućnost značajnih reformi.³

BiH je bila jedna od šest bivših država koje su pripadale bivšoj Jugoslaviji. Ono što BiH izdvaja od ostalih država u Jugoslaviji je njena jedinstvena etnička raznolikost. Prema popisu stanovništva iz 1991. godine, bosanski Muslimani su činili 43,5% stanovništva, bosanski Srbi 37,2%, a bosanski Hrvati 17,4%.⁴

Nakon perioda rastućih tenzija, prvi višestranački izbori održani su 1990-ih. Izborni rezultati u BiH odražavali su etnički sastav države, bez vidljivih razlika između klase ili pola.⁵ Stranka demokratske akcije (ili „SDA“), nacionalna stranka bosanskih Muslimana, osvojila je većinu glasova. Početkom 1992. nacionalistička osjećanja su kulminirala referendumom o nezavisnosti. Kao odgovor na referendum, snage bosanskih Srba preuzele su kontrolu nad značajnim dijelom teritorije, zauzevši između 50% i 70% te zemlje. Uspostavili su svoju nezavisnu državu pod imenom Republika Srpska (RS), koja je graničila sa Srbijom na zapadu. Ovaj slijed događaja označio je kritičnu prekretnicu u raspadu Jugoslavije i kasnijim sukobima koji su uslijedili.⁶

Sukob koji je uslijedio bio je praćen sistematskim i naširoko rasprostranjenim kršenjima ljudskih i humanitarnog prava. Kampanja etničkog čišćenja koju su sprovodile snage bosanskih Srba slijedila je jasan obrazac na teritorijama koje su držali Srbi: postavljanjem srpske vlade, nesrpsko stanovništvo bi onda bilo maltretirano, diskriminisano i prisiljeno da ode; oni koji su ostali hapšeni su i zatvarani u zatvoreničke objekte. Iako su većina zatvorenika bili muškarci, žene su također bile zatvarane. Štaviše, u pojedinim općinama formirani su takozvani „logori za silovanje“ u kojima su žene i djevojke redovno silovane i seksualno zlostavljane, a povremeno i prisilno oplodene ili prisiljene na brak od strane vojnih i paravojnih snaga.

Žene i djevojke su također seksualno zlostavljane tokom vojnih napada na njihova sela i gradove. Takvi napadi nisu bili toliko organizovani ili planirani, ali je iza njih stajao isti motiv. Cilj ovakvih napada nije bio ukorijenjen u seksualnoj želji, već u potrebi za muškom dominacijom i moći nad „drugim“, u ovom slučaju, bosanskim muslimanima.⁷ Seksualno nasilje koje se dogodilo tokom rata 1990-ih nije bilo nesretan incident; bilo je sistematično i trebalo bi ga shvatati u društvenim odnosima izvan konteksta oružanog sukoba. Jedan broj muškaraca su također bili žrtve seksualnog nasilja tokom rata, posebno u zatvoreničkim jedinicama. Motivi ovih napada bili su isti kao i za žene: dominacija i potreba da se žrtva ponizi i degradira.

Međutim, kulturne i društvene norme u BiH često obeshrabruju muškarce da otvoreno razgovaraju o svojim ličnim iskustvima, uključujući traumatične događaje. Pritisak da se povinuju tradicionalnim poimanjima muškosti može doprinijeti nedostatku volje muškaraca u BiH da javno podijele svoje priče. Neki muškarci svjedoci pred MKSJ govorili su o seksualnom nasilju kojem su bili izloženi, ali gotovo nijedan pred domaćim sudovima.

Ne postoje precizni brojevi o tome koliko je ljudi bilo silovano i seksualno zlostavljano u BiH tokom rata; međunarodne organizacije procjenjuju negdje između 20.000 i 50.000 žena, muškaraca i djece.⁸ To su uglavnom bile bosanske Muslimanke, međutim, bosanske Hrvatice i Srkinje su također bile žrtve seksualnog i rodno zasnovanog nasilja (engl. sexual and gender-based violence (SGBV)).

Izveštaji međunarodnih nevladinih organizacija i medija o široko rasprostranjenom seksualnom nasilju nad Muslimankama u BiH još 1992. godine izazvali su veliko interesovanje svjetske javnosti. Ženske grupe su posebno imale ključnu ulogu u mobilizaciji, zalaganju za i razvoju metoda za krivično gonjenje rodno zasnovanog nasilja. Protesti i silovanje i seksualno nasilje povezano sa sukobima bili su usko povezani sa razumijevanjem da se seksualno nasilje strateški koristi kao ratno oružje i da je široko rasprostranjeno i sistematično. Po prvi put, globalna zajednica je vidjela kako se seksualno nasilje u sukobu može iskoristiti kao dio kampanje etničkog čišćenja ili genocida.⁹ U obje rezolucije koje su prethodile osnivanju MKSJ, Vijeće sigurnosti je izrazilo veliku zabrinutost zbog masovnog i organizovanog zatvaranja i silovanja bosanskih muslimanki.¹⁰ Ovo je bio prvi put da je seksualno nasilje nad ženama u oružanom sukobu predstavljeno kao zasebno pitanje u sistemu UN-a i kao direktno povezano sa „kršenjem mira i sigurnosti u međunarodnoj zajednici“. Upravo je pitanje seksualnog nasilja doprinijelo mandatu i uspostavljanju MKSJ.¹¹

Nakon tri godine intenzivnih sukoba, koji su se završili vojnom intervencijom NATO-a protiv bosanskih Srba, 14. decembra 1995. potpisan je Dejtonski mirovni sporazum, čime je i formalno okončan rat u BiH. Sukob je rezultirao razaranjem, sa preko 100.000 mrtvih, uključujući one koji su nestali, i milionima ljudi koji su postali izbjeglice ili interno raseljene osobe. Mnogi ljudi koji su preživjeli seksualno nasilje pretrpjeli su i druga kršenja ljudskih prava, uključujući pritvor, mučenje, nečovječno postupanje i prisilno raseljavanje. Većina njih morala je da se nosi s gubitkom više članova porodice, uključujući i djecu. Žene u BiH su se nakon rata suočile s velikim ekonomskim nedaćama. Njihovi domovi su spaljeni, izgubile su posao, ili su njihovi hranitelji porodice bili ubijeni ili su nestali, zbog čega su bile posebno ranjive i bez finansijske sigurnosti.

CRSV je imao trajan uticaj na preživjele. Mnogi su razvili posttraumatski stresni poremećaj (PTSP) i druge psihološke sindrome. Drugi su izjavili da osjećaju „nesigurnost, stid, samooptuživanje, depresiju, fragmentirana sjećanja, nedostatak koncentracije, noćne more, scene događaja iz prošlosti, tjeskobu i nepovjerenje prema drugima“.¹² Kao rezultat ovih sindroma, brojni preživjeli nisu bili u mogućnosti da nastave sa aktivnim svakodnevnim životom, zbog čega su ostajali bez posla i živjeli u siromaštvu. Preživjeli se osjećaju stigmatizirano od strane društva zbog svojih iskustava i mnogi su odlučili da iz straha ne govore o sebi.

Tačan broj djece rođene u ratu (engl. children born of war (CBOW)) nije poznat. Očevi ih ne priznaju, a ponekad su odbačeni od strane zajednice i porodice. Mnoge majke im iz straha ne govore istinu o njihovom začeću. Bez adekvatne psihosocijalne brige za majku, začarani krug traume opstaje, potencijalno utičući i na dobrobit djeteta. CBOW se suočavaju sa brojnim izazovima: pitanjem identiteta, stigmom, diskriminacijom, trajnom traumom i marginalizacijom. Osim toga, CBOW nisu prepoznati kao civilne žrtve rata.¹³

PUTEVI I PROCESI ZA TRAŽENJE PRAVDE I ODGOVORNOSTI

MKSJ je imao pionirsku ulogu u procesuiranju CRSV u bivšoj Jugoslaviji. Više od trećine svih ljudi koje je Tribunal osudio proglašeno je krivim za seksualne zločine. U značajnim slučajevima kao što je Furundžija¹⁴ i Kunarac i drugi,¹⁵ MKSJ je utvrdio da se silovanje može smatrati torturom

i zločinom protiv čovječnosti. Slično tome, utvrdio je da seksualno porobljavanje također može predstavljati zločin protiv čovječnosti.¹⁶ Pravilnik o postupku i dokazima MKSJ pružio je revolucionarnu zaštitu svjedocima CRSV. Pravilom 96 zabranjuje se dokaz u slučajevima seksualnog napada na osnovu prethodnog seksualnog ponašanja, nije potrebno dodatno potkrepljenje svjedočenja žrtava, a pristanak žrtve ne bi se mogao koristiti kao održiva odbrana ako je bila izložena nasilju, strahu, prinudi, pritvoru ili psihološkom ugnjetavanju, ili joj se time prijetilo.¹⁷ Kako je primarni fokus MKSJ-a bila retributivna pravda, za razliku od distributivne i restorativne pravde, njegov mandat nije izričito podrazumijevao odredbe o odšteti žrtava gdje je jedini izuzetak pravilo 106, kojim se propisuje da se presude MKSJ-a mogu koristiti u postupcima odštete pred domaćim sudovima.¹⁸

Odjel za žrtve i svjedoke (engl. The Victims and Witness Section (VWS)) MKSJ-a bio je prvi te vrste. Pružao je logističku, psihosocijalnu podršku svjedocima sa ciljem da se osjećaju sigurno i prijatno tokom svjedočenja. Međutim, bosanskohercegovačka nevladina organizacija Medica Zenica koja nudi psihološku podršku preživjelima seksualnog nasilja, istakla je da MKSJ nije pružio finansijsku podršku svjedocima, što je rezultiralo nemogućnošću svjedočenja u Hagu jer nisu mogli priuštiti odgovarajuću odjeću, prtljag i toaletne potrepštine. Mnogi od njih su izjavili da se stide zbog svoje finansijske situacije.¹⁹ Zahtjev MKSJ-a za privatnim podacima određenih svjedoka organizacije Medice Zenica izazvao je zabrinutost u pogledu povjerljivosti između terapeuta i klijenta, što je ključno za preživjele da ponovo izgrade svoje živote i izliječe se.²⁰

Neuspjeh MKSJ da se pozabavi dugoročnim psihološkim, socijalnim i ekonomskim potrebama preživjelih CRSV iskazali su kako sami preživjeli, tako i nevladine organizacije iz te oblasti. Kada se završi suđenje MKSJ, time prestaje i sva podrška koja se pruža preživjelima, uprkos stalnoj potrebi za pomoći i zaštitom. Shodno tome, ostavljeno je lokalnim NVO da popune prazninu koju su MKSJ i lokalne vlasti ostavili u BiH.

Jedan od ciljeva MKSJ bio je da pripremi domaće pravosuđe u regionu za suđenja za ratne zločine.

Na osnovu Dejtonskog sporazuma, država se sastojala od dva pravna subjekta: Federacije BiH i RS, pri čemu oba entiteta imaju svoj pravosudni sistem. Stoga bi se krivični postupci mogli voditi pred 10 kantonalnih sudova u Federaciji, pet okružnih sudova u RS ili Osnovnim sudom u distriktu Brčko. Kao rezultat toga, postoje četiri različita krivična zakona i zakona o krivičnom postupku. U martu 2005. godine, Specijalno vijeće za ratne zločine (engl. the Special War Crimes Chamber (WCC)), hibridni sud koji se sastoji od domaćih i međunarodnih sudija, osnovano je kao dio Strategije okončanja rada MKSJ. Posao Vijeća bio je da preuzme predmete prenesene iz MKSJ koji su uključivali počinioce srednjeg ili nižeg ranga i da samoinicijativno pokreće slučajeve.

U praksi, implementacija nadležnosti Vijeća za ratne zločine nije tekla tako glatko kao što je prvobitno planirano. Uprkos svom osnivanju, WCC nije dobio isključivu nadležnost nad ratnim zločinima, budući da su entitetski sudovi već deceniju prije formiranja WCC bili uključeni u rješavanje predmeta ratnih zločina, a njihova nadležnost nije ukinuta po njegovom osnivanju. Ova situacija je dovela do nekoliko problema koji su uticali i na pravnu sigurnost i na osjećaj zadovoljenja pravde kod žrtava i javnosti.

Entitetski sudovi primjenjivali su krivični zakon koji je bio na snazi u BiH u vrijeme kada su zločini počinjeni (Krivični zakon Jugoslavije iz 1976. godine), dok je WCC primjenjivao noviji Krivični zakon BiH iz 2003. godine, koji je podrazumijevao proširene odredbe koje se tiču ratnih zločina, genocida i zločina protiv čovječnosti. Kao rezultat toga, primjenjivani su različiti zakoni, što je dovelo do različitih standarda kažnjavanja za slična djela.

Nadalje, naknadno su osporene neke sudske odluke, posebno zbog kršenja zabrane retroaktivne primjene zakona. U nekoliko slučajeva, oštre kazne koje su izrekli entitetski sudovi zamijenjene su blažim od strane WCC, stvarajući percepciju nepravde i doprinoseći pravnoj nesigurnosti za počinioce. Ovo je također nanijelo dodatni bol žrtvama ovih počinitelja.²¹ Na taj način je umanjeno povjerenje preživjelih u pravosudni sistem, posebno zato što je etnička pripadnost počinitelja ponekad bila faktor tokom istrage i samih postupaka.

Preživjeli svih ratnih zločina imaju tri zvanična puta do pravde: krivični postupak, kompenzaciju i dodjeljivanje statusa civilne žrtve rata, kao što je objašnjeno u poglavlju 2.

Poglavlje 2: Inovacije, mogućnosti i izazovi

Na osnovu principa i smjernica UN-a o pravu na pravni lijek i odštetu za žrtve teških kršenja međunarodnog prava o ljudskim pravima i teških kršenja međunarodnog humanitarnog prava (Osnovni principi UN-a), sve žrtve ratnih zločina imaju pravo na pravni lijek i odštetu. Ovo pravo je Dejtonskim sporazumom iz 1995. godine ugrađeno u nacionalno zakonodavstvo BiH.²²

Generalno, odšteta može biti u vidu restitucije, kompenzacije, rehabilitacije, satisfakcije i garancije neponavljanja djela. Neće biti potrebni svi ovi vidovi za sve osobe koje su preživjele kršenje ljudskih prava. Odgovarajući odabir treba da uzme u obzir potrebe i želje svake žrtve.²³ Ovo obuhvata psihološku, ekonomsku, socijalnu i pravnu podršku preživjelima kroz sve postupke traženja pravde, kao i onima koji od toga u potpunosti odustanu. Da bi ostvarili pristup drugim oblicima podrške, preživjeli koji traže pravdu putem službenih mehanizama moraju se gotovo isključivo oslanjati na NVO.

Kao i drugi svjedoci, preživjeli imaju pasivnu ulogu tokom istrage i krivičnog postupka, obezbjeđujući dokaze za utvrđivanje činjenica zločina. Kao rezultat toga, neki preživjeli se osjećaju demoralisano. Kako je napomenula Seida Karabašić iz NVO Izvor, koja okuplja žene i porodice nestalih osoba, „Žrtve se osjećaju toliko iskorišteno na sudu, samo svjedoče i osjećaju se stisnuto – kao da im je sva energija oduzeta“. Ovo se posebno odnosi na preživjele CRSV koje su već ekonomski, socijalno i psihički ranjive.²⁴ Međutim, neki preživjeli navode da im priznanje zločina od strane zvaničnih institucija i odgovarajuća kazna za počinitelja daju osjećaj zadovoljstva. Kroz krivične predmete institucije priznaju da su se određena krivična djela desila, što je bitan korak u političkom kontekstu u kojem je poricanje zločina često.

Novčana nadoknada obezbjeđuje sredstva za osnovne potrebe preživjelih. Mnogi od njih se i dalje suočavaju s traumama, što im otežava svakodnevni život. Kako su mnoge osobe koje su preživjele CRSV žene, koje su bile domaćice ili su izgubile posao tokom rata, ili nisu mogle da zadrže posao nakon rata zbog traume, novčana nadoknada im daje malo prostora za disanje. Na

osnovu zakona, odšteta se može dodijeliti žrtvama tokom krivičnog postupka. Međutim, ovo je više izuzetak nego pravilo. Krivični sudovi upućuju većinu žrtava na parnične postupke, uz izgovor da bi dosuđivanje naknade tokom krivičnog postupka dovelo do nepotrebnog odugovlačenja. Ovo rješenje ima svojstvene nedostatke. Prvo, pojedini svjedoci, posebno u slučajevima seksualnog nasilja, su pod zaštitnim mjerama tokom krivičnog postupka radi skrivanja identiteta. Većina preživjelih se odlučuje za zaštitne mjere jer se ne mogu suočiti sa počiniocem, njihove porodice ili zajednice ne znaju da su žrtve CRSV, ili jednostavno ne žele javno govoriti o svom iskustvu. Međutim, prilikom pokretanja parničnog postupka, svjedoci se moraju odreći ove zaštite jer tužba zahtijeva potpunu identifikaciju tužioca. Preživjeli su tada dovedeni u poziciju da moraju odlučiti hoće li zaštititi svoj identitet ili se odreći odštete. Drugo, još jedan dugotrajan pravni postupak znači da žrtva mora ponovo svjedočiti, što može dovesti do ponovljene traumatizacije. Advokati odbrane često postavljaju optužujuća pitanja, čineći da se preživjeli osjećaju kao da su oni ti kojima se sudi, a ne optuženi.²⁵ I na kraju, parnični postupci zahtijevaju angažovanje pravnog zastupnika što većina preživjelih ne može priuštiti.

Od 2007. do 2010. godine žrtve su pokretale sudske postupke protiv administrativnih jedinica BiH, a povremeno i protiv same države tražeći odštetu. Ustavni sud BiH je 2014. godine donio odluku o zastarijevanju ovih tužbi, suprotno međunarodnim standardima kojima se sugerije da zastaru ne treba primjenjivati na zahtjeve za obeštećenje, odštetu ili rehabilitaciju potrebnu žrtvama određenih krivičnih djela. Slijedom navedenog, tužbe žrtava ratnih zločina su odbijene, te su opterećene značajnim troškovima postupka. Mnoge od ovih žrtava, koje su uglavnom finansijski ugrožene, nisu mogle da priušte troškove, što je dovelo do izvršnih postupaka i zapljene imovine od strane vlasti kao vid nadoknade sudovima. Takve radnje imale su teške emocionalne posljedice, a neke žrtve su čak imale suicidalne ideje nakon što su primile obavještenja o zakazanim ročištima za izvršenje. Iako je većina preživjelih u zemlji oslobođena plaćanja ovih naknada, u RS se nastavlja zapljena imovine.

Ustavni sud je 2018. godine presudio da je nametanjem takvih taksi u konkretnom predmetu ratnih zločina povrijeđeno pravo žrtve na pristup sudovima i imovini. Nakon ove presude, Pravobranilaštvo Federacije BiH i Pravobranilaštvo BiH odustali su od zahtjeva za naknadu troškova postupka. Međutim, sudovi u RS i dalje nameću sudske takse žrtvama, što dovodi do nedosljednosti u ostvarivanju prava žrtava na odštetu u zemlji.²⁶

Posljednjih godina došlo je do poboljšanja. Zahvaljujući neumornom lobiranju NVO, uglavnom organizacije TRIAL International, WCC je u junu 2015. dosudio odštetu u krivičnom postupku žrtve CRSV. Sud je osudio dvojicu vojnika bosanskih Srba za silovanje 14-godišnje djevojčice nakon što su je odveli iz njenog doma u Orahovu.²⁷ Uslijedilo je još nekoliko presuda. Dodjeljivanje naknade u krivičnom postupku nameće dodatnu kaznu počiniocu, priznaje štetu koju je pretrpjela žrtva, pokazuje društveno neodobranje i služi kao odvraćanje od budućih krivičnih djela.²⁸

Osim zalaganja, obrazovne inicijative koje sprovode međunarodne sudije, tužioci i advokati pomogle su da se prevaziđu postojeći izazovi. Posljedične pravne reforme uskladile su domaće pravosuđe sa međunarodnim standardima, povećavajući kredibilitet njegovih postupaka.²⁹ Shodno tome, zahtjevi za naknadu štete se sve češće dosuđuju u toku krivičnog postupka za CRSV. Međutim, sada je nastao novi problem jer su optuženi prije ili tokom postupka prenijeli svoju imovinu na nekog drugog kako bi tvrdili da ne mogu platiti odštetu. Stoga je važno da tužioci zatraže privremenu mjeru zabrane razvrgnuća imovine do okončanja postupka. Osim toga, preživjeli mogu tražiti novčanu odštetu od države BiH nakon uspješnog krivičnog postupka.³⁰

Došlo je do značajnih ulaganja u infrastrukturu pravosuđa, uključujući renoviranje sudnica i implementaciju tehnologije koja omogućava svjedočenje na daljinu, čime se smanjuje potreba da se svjedoci fizički suoče s optuženima. Pored toga, uloženo je u pružanje psihološke podrške u sudovima i tužilaštvima. Preživjeli CRSV također mogu podnijeti tužbe pred drugim sudovima. Godine 2000. 12 preživjelih žena iz logora Omarska podnijelo je tužbu protiv Radovana Karadžića pred Okružnim sudom SAD u Njujorku. Zbog toga mu je naloženo da plati 745 miliona dolara odštete. Iako nikada nije plaćena, tužiocima navode da je presuda ima simboličan značaj za sve žrtve.³¹

Drugi put za novčanu naknadu i priznanje zločina počinjenih nad njima je službeni status civilnih žrtava rata. Međutim, u BiH ne postoji državni zakon o odšteti za žrtve rata, uključujući preživjele CRSV. Federacija BiH, RS i distrikt Brčko imaju svoje pravne mehanizme za odštetu.

Federacija BiH uređuje ratnu odštetu Zakonom o načelima socijalne zaštite, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodice sa djecom. Preživjeli CRSV prepoznati su kao posebna kategorija žrtava rata. Međutim, da bi dobili taj status, preživjelima je potrebna posebna potvrda kojom se potvrđuje da su pretrpjeli seksualno nasilje. Za potvrdu nije potreban dokaz o fizičkom invaliditetu. Zakon je izmijenjen 2016. godine i uvedena je nezavisna stručna komisija sa mandatom za izdavanje ovih potvrda. Članovi Komisije su stručnjaci i profesionalci provjereni od strane udruženja preživjelih.³²

Vlada Federacije je u junu 2023. godine predložila novi zakon o civilnim žrtvama rata koji je trenutno na razmatranju u Parlamentu. Novi zakon bi zadržao razlikovanje preživjelih CRSV-a kao posebnu kategoriju civilnih žrtava, ali bi dodao CBOW kao različitu kategoriju. Ukoliko zakon bude usvojen, ovaj dokument će biti prvi u Federaciji koji će CBOW priznati kao civilne žrtve, sa svim pravima koja uz to idu.³³

U RS, s druge strane, Zakonom o zaštiti civilnih žrtava rata, koji je usvojen 1993. godine, preživjeli CRSV se ne prepoznaju kao posebna kategorija civilnih žrtava rata. Preživjeli CRSV moraju dostaviti medicinsku dokumentaciju koja dokazuje da su zadobile 60% tjelesnih povreda zbog silovanja kako bi ispunili uslove za mjesečnu naknadu. Novac koji se dobija kreće se od 50 do 175 eura mjesečno, na osnovu zadobijenih povreda. Osim toga, Zakonom o zaštiti žrtava ratne torture, koji je usvojen 2018. godine, omogućava se preživjelima CRSV-a da podnesu zahtjev za status „žrtve torture“. Međutim, da bi to učinili, moraju se odreći zaštite identiteta koju su možda dobili tokom krivičnog postupka. Pored toga, određen je striktan rok za podnošenje svih prijava do oktobra 2023. Ovo nepotrebno prisiljava žrtve i preživjele da javno podijele svoja iskustva, možda prije nego što budu spremni. Zakon civilnim žrtvama torture dodjeljuje poseban medicinski banjski tretman, koji bi mogao pomoći kod fizičkih i psihičkih oboljenja uzrokovanih traumom. Međutim, ovi tretmani preživjelima još uvijek nisu dostupni.³⁴

RAD NVO

Misija FHP zasniva se na tri stuba: dokumentaciji, pravdi i sjećanju na sve ratne zločine tokom ratova 1990-ih, uključujući i CRSV.

Pravosudni stub vlasti podrazumijeva pravno zastupanje žrtava ratnih zločina pred sudovima Srbije, praćenje svih suđenja za ratne zločine u Srbiji i zastupanje žrtava u postupcima za obeštećenje. Stoga se rad FHP na seksualnom nasilju može podijeliti na tri nivoa.

Pristup FHP-a dokumentovanju slučajeva CRSV podrazumijeva sveobuhvatan informacijski sistem koji sadrži podatke o 113 žrtava silovanja ili drugih oblika seksualnog nasilja. Među ovim slučajevima, većina od 97 žrtava, obuhvaćena je izjavama svjedoka FHP, dok je 16 slučajeva potkrijepljeno različitim sekundarnim dokumentima. U slučajevima kada su žrtve ubijene ili umrle usljed posljedica CRSV (11 dokumentovanih žrtava), FHP je obavio razgovore sa članovima njihovih porodica ili očevicima radi prikupljanja relevantnih informacija.

Sistematsko prikupljanje podataka o CRSV odvijalo se tokom rata u BiH. Istraživači FHP su 1993. godine putovali u izbjegličke kampove u Turskoj i na druge lokacije, obavljajući razgovore sa žrtvama i preživjelim CRSV iz BiH. „Slučaj Foča“ ističe se kao jedan od najpedantnije istraženih slučajeva, a istraživači FHP-a su prikupili dokumentaciju od 27 preživjelih CRSV. Tu ključnu informaciju Tužilaštvo MKSJ, koje je kontaktiralo svjedoke radi svjedočenja tokom sjednica, iskoristilo je da izgradi slučaj Kunarac i dr.

Osim slučaja Foča, FHP je registrovao dodatnih 39 preživjelih CRSV-a iz ratova u Bosni i Hrvatskoj koji su se odigrali između 1991. i 1995. godine. Nakon što je počeo sukob na Kosovu 1998. godine, istraživači FHP su obavili još nekoliko razgovora sa preživjelim CRSV u regionu. Međutim, većina preostalih slučajeva CRSV povezanih sa sukobom na Kosovu registrovana je nakon 2005. godine. To se poklopilo sa pokretanjem projekta Knjiga sjećanja Kosova od strane FHP, koji je imao za cilj da dokumentuje sva ubistva i nestanke na Kosovu između 1998. i 2000. godine, uključujući i slučajeve CRSV.

FHP se u svom dokumentovanju pridržavao odgovarajućih uputstava i protokola, obezbjeđujući da se sa osjetljivim podacima rukuje s pažnjom. Neki od ovih protokola podrazumijevaju ograničen pristup određenim informacijama, održavanje povjerljivosti kada je to potrebno i osiguravanje da su događaji i slučajevi na odgovarajući način povezani kako bi se pružilo sveobuhvatno razumijevanje situacije. Pristup svjedocima imaju samo određeni zaposleni u FHP koji rade na obezbjeđivanju apsolutne povjerljivosti delikatnih informacija. Posvećenost FHP dokumentovanju slučajeva CRSV odigrala je ključnu ulogu u rasvjetljavanju zločina počinjenih tokom sukoba i pružanju podrške žrtvama i preživjelim koji traže pravdu i odgovornost.

FHP je preživjele CRSV zastupao pred Višim sudom u Beogradu. Pružanje pravne pomoći oštećenim stranama pomoglo je da se izbjegne sekundarna viktimizacija ovih preživjelih. Advokati FHP su se u ovim slučajevima pobrinuli da svi preživjeli ostvare pravo ugroženog svjedoka, jer im je omogućeno da svjedoče pod pseudonimom iz posebne prostorije za svjedoke. Na taj način je žrtvama omogućeno da izbjegnu direktno suočavanje s optuženim i da na taj način dožive uznemirujuću emocionalnu reakciju i dožive ponovljenu traumatizaciju. Iako je Tužilaštvo za ratne zločine u svojoj Strategiji procesuiranja ratnih zločina usvojenoj 2018. godine navelo da će im jedna od prioritarnih radnji biti istraživanje počinjenog seksualnog nasilja u ratu, do sada je pred Odjeljenjem za ratne zločine Višeg suda u Beogradu pokrenuto samo šest slučajeva seksualnog nasilja: „Bratunac“ 1 i 2, „Brčko“ 1 i 2, „Kalinovnik“ i „Skočić.“ FHP je zastupao preživjele u pet od tih slučajeva i organizovao prevoz svjedoka/preživjelih iz BiH u Beograd, obezbijedio smještaj i psihološku podršku, te ponudio pripremu za saslušanja.

Iako FHP nije imao pravnog zastupnika za svjedoke u slučaju „Skočić“, to je bila prva organizacija kojoj su preživjeli ovog zločina dali izjave — uz pomoć NVO „Vive Žene“ koja je pružila podršku. FHP je potom pomogao jednom svjedoku da dobije status civilne žrtve rata kao žrtve seksualnog nasilja u BiH. FHP trenutno radi na obezbjeđivanju istog statusa i za drugog svjedoka u ovom slučaju. Po okončanju slučaja, FHP je izrazio ozbiljne sumnje u sposobnost Jedinice za službu svjedocima Tužilaštva za ratne zločine („Jedinica“) da svjedocima i preživjelim pruži adekvatnu zaštitu, jer tim

svjedocima se nije pomoglo da shvate kako sudski postupci funkcionišu niti im je ponuđena bilo kakva psihološka podrška. Prema riječima posmatrača FHP, svjedoci su tokom svjedočenja bili pod velikim stresom, koje je moralo da bude prekinuto kako bi im se ukazala ljekarska pomoć.³⁵

Sudovi ne odlučuju o zahtjevima za naknadu štete u krivičnom postupku. Za dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva u toku krivičnog postupka potrebno je vještačenje kojim se dokazuje oštećenje opće životne aktivnosti, u šta sudovi ne žele da se upuštaju jer tvrde da to odugovlači postupak. Zbog toga su preživjeli u suštini prisiljeni pokretati parnične postupke. Kao što je spomenuto, većina svjedoka CRSV koristi pseudonim, a parnični postupci zahtijevaju da koriste svoje puno ime. I ne samo to, već parnični postupak znači još jedan sudski postupak za preživjele, što znači da će morati ponovo svjedočiti, što bi moglo dovesti do ponovljene traumatizacije. Kao rezultat toga, trenutno nema parničnih postupaka za preživjele CRSV. FHP predlaže da je neophodno dosuđivanje imovinskopravnog zahtjeva u toku krivičnog postupka, posebno za ovako osjetljive kategorije, jer svaki naredni postupak i svjedočenje povećava rizik od ponovljene traumatizacije svjedoka .

Količina i nivo psihosocijalne podrške procjenjuju se od slučaja do slučaja. FHP je 2006. godine osnovao Tim za podršku žrtvama i svjedocima koji nudi pravnu i psihološku pomoć. Advokati FHP pružaju pravnu pomoć, koja podrazumijeva pravno zastupanje, pisanje podnesaka, pripremu za sud i kontaktiranje institucija u njihovo ime. U svim slučajevima CRSV, FHP je upućivao svjedoke psiholozima i terapeutima kako bi im pomogli da se psihički pripreme za suđenje. U slučaju Brčko, psiholog je lutkama demonstrirao svjedoku kako izgleda sudnica, ko će gdje sjediti i kako će teći suđenje. Pored toga, FHP svim svjedocima nudi logističku pomoć kao što je smještaj i prevoz do i sa saslušanja pred Višim sudom u Beogradu. U prošlosti je FHP saradivao sa organizacijom Vive Žene čiji su predstavnici pratili svjedoke CRSV dok su putovali na suđenje. Na osnovu ovog iskustva, ključno je da svjedoci CRSV imaju pratnju kada napuste svoj rodni grad, posebno kada se vrate nakon suđenja, kako bi se spriječilo da budu sami i ranjivi. Nažalost, svjedoci se često osjećaju iskorišteni jer su neinformisani o postupku, a mnogi nisu svjesni svojih prava i odgovornosti. Pristup koji je usvojio FHP je da svjedocima pruži sveobuhvatna objašnjenja o njihovim bojaznima, sa ciljem da ne bude da se oni samo iskoriste za krivični proces i potom zanemare, već da se od samog početka informišu o tome kako, zašto i u koje svrhe su uključeni i da im se daju uvjeravanja da će dobiti potrebnu podršku u potencijalnim budućim slučajevima CRSV.

Kao što je ranije pomenuto, jedinica Tužilaštva za ratne zločine nema kapacitet da pruži opsežnu podršku. Sa svjedocima komuniciraju samo telefonom, a njihov angažman je ograničen na prostorije suda. Kada svjedok uđe ili izađe iz zgrade suda, njegova pomoć prestaje. Ovaj ograničeni nivo pomoći je nedovoljan, pogotovo za žrtve seksualnog nasilja kojima je potrebna sveobuhvatnija podrška. Shodno tome, značajan teret pada na sektor NVO da popuni ovu ključnu prazninu.

FHP je također koristio zalaganje da poboljša podršku preživjelima CRSV u Srbiji. U 2015. godini izradio je model zakona o civilnim žrtvama rata u saradnji sa udruženjima žrtava i međunarodnim standardima. Kada je Vlada Srbije pet godina kasnije usvojila svoju verziju zakona, FHP ga je javno kritikovao zbog toga što preživjele CRSV nije prepoznao kao civilne žrtve rata. Da bi bila priznata kao civilna žrtva prema ovom zakonu, žrtva je morala zadobiti najmanje 50% tjelesnih povreda. Sticanje ovog statusa bi im dalo simbolično priznanje za njihovu patnju. Na isti način, time bi se potvrdilo da je njihova povreda više nego fizička. Vlada Srbije nije odgovorila na kritike.

FHP je istraživao dobre prakse u odštetnim zahtjevima žrtava seksualnog nasilja direktno u krivičnom postupku, na osnovu čega je izradio i predstavio dokument o politici odštetnih zahtjeva ovih žrtava tokom krivičnog postupka 2021. godine. Osim navođenja pravnih mogućnosti u vezi s ovim pitanjem, FHP je dao preporuke za unapređenje sudske prakse. Prilikom javnog izlaganja tih preporuka u junu 2021. godine poseban fokus je stavljen na temu ponovljene viktimizacije ove kategorije žrtava i načina njenog ublažavanja.

Kako su svi preživjeli CRSV koji svjedoče pred srpskim sudovima nesrbi, moglo bi se reći da FHP pruža podršku isključivo nesrbima kao posebnoj kategoriji žrtava. Ove situacije su posebno osjetljive, jer ove žrtve ne ispunjavaju kriterijume za besplatnu pravnu pomoć, budući da su strani državljani. Nažalost, država ih ne prepoznaje kao osjetljivu kategoriju, ostavljajući im ograničene mogućnosti podrške. Tu na scenu stupa FHP, koji ima ključnu ulogu u pribavljanju potrebne dokumentacije kao što su pravosnažne presude od njihovih matičnih zemalja, a koja im je potrebna za različite svrhe kao što je dobijanje statusa civilne žrtve. Učešće FHP djeluje kao ključni posrednik, premošćujući jaz i obezbjeđujući im podršku koju zaslužuju.

FHP vodi računa da njegove usluge ne stvaraju nikakav podsticaj žrtvama da pristupe određenim aspektima usluge kako bi ispunile uslove za druge. Podrška organizacije pruža se holistički, bez ikakvih pratećih sukoba ili uslova, kako bi se najbolje pomoglo i zalagalo za potrebe i prava žrtava. Sve izjave preživjeli daju slobodno, a mogu se naknadno koristiti za pisanje krivičnih prijava protiv počinitelja.

Obim postignute pravde usko je povezan sa prepoznavanjem i priznavanjem potreba žrtava, obuhvatajući njihovu suštinsku želju da se na njih gleda i da budu priznate kao prave žrtve. Ovo priznanje igra ključnu ulogu na njihovom putu ka pravdi i izlječenju. Istovremeno, povratne informacije žrtava o podršci koju pruža FHP pokazuju visok nivo zadovoljstva. Posvećenost organizacije razumijevanju njihovih iskustava, pružanju psihološke pomoći i osiguravanju potpune anonimnosti značajno je doprinijela ovom pozitivnom osjećaju. Kao rezultat toga, žrtve su pronašle pouzdan izvor podrške, njegujući okruženje koje je pogodno za njihovu dobrobit i osnaživanje tokom njihove potrage za pravdom i oporavkom.

Kako bi se razumio uticaj NVO na podršku žrtvama, ova studija slučaja se sada fokusira na rad relevantnih regionalnih organizacija. Najrelevantniji primjeri su TRIAL International i mreža Ženski sud.

TRIAL INTERNATIONAL

Od 2008. godine TRIAL International, organizacija posvećena zalaganju za prava žrtava, aktivno djeluje u BiH kako bi osigurala odgovarajuću podršku, priznanje i odštetu za preživjele. U početku je organizacija pružala pro bono pravnu pomoć žrtvama rata, sa velikim uspjehom pred domaćim i međunarodnim tijelima. Iako su sudski slučajevi postali rjeđi, organizacija ostaje posvećena podršci svojim početnim korisnicima, pomažući im da ostvare svoje pravo da traže odštetu. Ipak, TRIAL se fokusira na pripremu i izlaganje slučajeva pred državnim i Ustavnim sudovima BiH, Evropskim sudom za ljudska prava (ECtHR) i Komitetom za ljudska prava (HRC). Štaviše, TRIAL saraduje sa institucijama odgovornim za sprovođenje sudskih odluka ili zakona i vrši uticaja na ministarstva,

tužioce, kantonalne urede, Institut za nestala lica, Ombudsmena i druge. Oni traže detaljne planove i vremenske okvire na osnovu kojih izvještavaju relevantna tijela UN-a o izazovima sa kojima se susreću tokom sprovođenja.³⁶

Primarni cilj TRIAL-a je osigurati da počinioci ratnih zločina budu pozvani na odgovornost za svoja djela, blisko saradujući sa lokalnim partnerima, kao što su advokati, organizacije za ljudska prava i udruženja preživjelih, kako bi se ojačali kapaciteti pravosudnog sistema BiH. Pružajući pravnu ekspertizu i pomoć, TRIAL podržava žrtve tokom cijelog postupka traženja pravde.

Jedan od ključnih načina na koji TRIAL pruža podršku žrtvama jeste da im pomogne u podnošenju pritužbi i prikupljanju dokaza. Oni pomažu žrtvama da dokumentuju svoja iskustva i daju smjernice za efikasno iznošenje svojih slučajeva. Njihovi pravni stručnjaci također zastupaju žrtve u sudskim postupcima, vodeći računa da su njihova prava zaštićena i da se njihov glas čuje dok traže pravdu.

TRIAL upravlja svojim bazama podataka na osnovu internih propisa i specifičnih zahtjeva svjedoka („klijenti“), uključujući zastupanje, administrativnu podršku za ostvarivanje prava, te pomoć i upućivanje. Kako bi se klijenti zaštitili pod mjerama sigurnosti, interne baze podataka ostaju povjerljive, a svi vanjski saradnici moraju potpisati memorandum o razumijevanju. Osim toga, širenje podataka o svjedocima pod zaštitnim mjerama strogo je zabranjeno zakonom. „Fascikle žrtava“ se pretežno sastoje od fizičkih kopija, dok su odabrani javni dokumenti dostupni u elektronskoj bazi podataka. Struktura fascikli je prilagođena željama i potrebama klijenata. Zbog produženog vremenskog perioda između podnošenja krivične prijave i stvarnih presuda, žrtve često traže pomoć od organizacije TRIAL kako bi prikupile podatke i od entitetskih i od državnih tužilaštava. Dok TRIAL pruža besplatnu pravnu pomoć, puno zastupanje je izvan njegovog mandata. Stoga se ponekad odlučuje za zapošljavanje advokata za strateške slučajeve kada je to potrebno. Pravna pomoć se uglavnom vrti oko administrativnih stvari, prikupljanja podataka i pomoći preživjelim da budu prepoznati kao civilne žrtve rata.

TRIAL se suočio s brojnim izazovima u osiguravanju ishoda za preživjele CRSV. Zatvorske kazne za seksualno nasilje obično su relativno kratke, obično se kreću od šest do 10 godina, čak i uz otežavajuće okolnosti. Uprkos tome, preživjeli nalaze vrijednost u činjenici da su počinioci osuđeni te u konačnoj presudi kojom se priznaje da je zločin počinjen. Iako novčana nadoknada nije značajna, značaj leži u obavezi počinitelaca da plate. Drugi veliki izazov je složen i dugotrajan pravni proces procesuiranja ratnih zločina. Nedostatak resursa, kašnjenja u postupcima i ograničeni kapaciteti pravosudnog sistema u BiH predstavljaju značajne prepreke postizanju pravovremene pravde za žrtve. Kako bi pomogao u procesu osnaživanja, TRIAL saraduje sa psihologom koji radi sa preživjelim kako bi razgovarali o implikacijama presude, pomažući im da shvate njeno značenje i omogućavajući im da nastave dalje sa svojim životima.

TRIAL je zastupao žrtve i pred tijelima UN-a, što je rezultiralo pionirskim odlukama protiv BiH. Njihovi izvještaji pokazuju da su u vezi sa CRSV u dva slučaja pred tijelima UN-a donesene odluke. Komitet UN protiv torture je 2019. godine donio odluku protiv države BiH u vezi sa slučajem seksualnog nasilja kao vida torture tokom rata. Uprkos roku od 90 dana za sprovođenje odluke u vezi sa slučajem, zaključno sa augustom 2023. godine, ona još uvijek nije sprovedena. Odlukom je utvrđeno neispunjavanje obaveza BiH prema žrtvi ratnog seksualnog nasilja kojoj je uskraćeno pravo na odgovarajuću i pravednu naknadu i potpunu rehabilitaciju.³⁷ Sljedeće godine, TRIAL je iznio slučaj CRSV pred Komitet UN-a za uklanjanje diskriminacije žena (CEDAW).

Komitet je odlučio protiv BiH, zaključivši da je „rodno zasnovano nasilje nad ženama oblik diskriminacije i torture“. Komitet je pozvao državu da pruži hitnu podršku preživjelima seksualnog nasilja u ratu. Ponovo je utvrđeno da BiH nije obezbijedila pravičnu i adekvatnu odštetu žrtvi, te da nije bila u stanju sprovesti nepristrasnu i efikasnu istragu.³⁸

ŽENSKI SUD I ŽENE U CRNOM

Zbog razočarenja u formalnu institucionalnu pravdu, 2015. godine formiran je Ženski sud kao regionalna mreža 10 ženskih organizacija iz zemalja bivše Jugoslavije. Ove organizacije su već uspostavile saradnju u aktivizmu i antiratnim pokretima. Ženski sud pruža materijalnu i psihološku podršku, ali se i zalaže za istinu, pravdu, odštetu i čuvanje sjećanja. Godine 2015. održale su otvorenu sjednicu „Tribunala za žene bivše Jugoslavije“, na kojoj je 38 svjedokinja javno svjedočilo o vlastitim iskustvima. Odigrale su ključnu ulogu u osnivanju Ženskog suda, aktivno doprinoseći razvoju programa i učestvujući u izboru drugih svjedoka. Postale su integralni učesnici, formirajući otpornu mrežu žena ujedinjenih izvan nacionalnih granica – mreža je imala za cilj da predstavlja čvrstu i zajednicu koja pruža podršku prevazilazeći fizičke i ideološke granice između država. Kao aktivni učesnici u pravosudnom postupku, preživjeli podstiču različite sudske prakse da utiču na formalni pravni sistem. Mreža također pruža alternativni pristup pravdi, s obzirom na frustracije koje dijele mnogi preživjeli u vezi sa formalnim pravosudnim procesima. Mreža ima tri psihoterapeutkinje koje po potrebi rade sa svjedocima.

Tokom sjednice 2015. godine formirano je Međunarodno sudsko vijeće Ženskog suda. U njemu su bili eminentni regionalni i međunarodni pravni stručnjaci, historičari i mirovni aktivisti. Vijeće je davalo preporuke i odluke zasnovane na svjedočenju žena i modelu feminističke pravde. Nije imalo moć izricanja krivičnih sankcija, ali je došla do određenih zaključaka: zločin protiv mira, politička odgovornost država u bivšoj Jugoslaviji (intelektualne elite su podržavale rat), mediji su raspirivali sukobe, pojavljivanje ratnih profitera, neuspjeh međunarodnih institucija koje nisu spriječile sporove itd.³⁹ Ostali učesnici sjednice bili su razni drugi aktivisti, preživjeli i stručnjaci.

Učesnici Tribunala dobili su ogromnu podršku i pozitivne povratne informacije od prisutnih preživjelih. Jedna od njih je rekla: „Ohrabrena sam i sretna kada sam čula glasove žena iz Srbije. Mislila sam da nikada neću čuti nijednu ženu iz Srbije da govori šta se dešavalo.“ Druga je dodala: „Dobra je ideja razgovarati o tome kako su žene u Srbiji mislile o ženama u Sarajevu. Trenutno sam veoma emotivna. Voljela bih da se ovo nastavi u lokalnim zajednicama i šire. Svako ima svoju priču. Drago mi je što ovo postoji.“⁴⁰

Inicijativa Ženski sud je osnažila preživjele da započnu složene i često dugotrajne pravne postupke. Tako je, na primjer, odštetu dobila Jovanka Tsarević iz Zagreba, dok je Edina Karić iz Bratunca pokrenula sudski postupak koji je doveo do osude njenog silovatelja.

Žene u crnom, vodeća organizacija u mreži, nudi psihološku i emocionalnu podršku preživjelima i svjedocima tako što je prva uvela inovativan pristup tranzicionoj pravdi posjećujući mjesta na kojima su zločini počinjeni u njihovo ime. Ove lokacije služe kao mjesto susreta sa preživjelima, omogućavajući lični angažman i podršku. Godine 2018. imali su inauguracijski susret sa ženama koje su preživjele ratno silovanje u Foči. Ovom manifestacijom počelo je njihovo godišnje obilježavanje 19. juna, Međunarodnog dana borbe protiv seksualnog nasilja u sukobima, održanog na beogradskom Trgu Republike i u Foči.

Organizacija Žene u crnom posjeduje internu bazu podataka koja se sastoji od svjedočenja sa sjednica Ženskog suda. Što se tiče protokola, svjedoci su dali tri vrste saglasnosti za korištenje njihovih iskaza u knjizi i filmu o Ženskom sudu. Ženski sud pruža platformu za žene da podijele svoja iskustva rata i poslijeratnog nasilja, kao i priče o otporu. Ova inicijativa ne negira institucionalni pravni sistem, koji se prvenstveno fokusira na počinitelje nasilja, već ga nadopunjuje. Također služi kao dopuna historiji, sa ciljem da uključi marginalizovane uglove gledanja i glasove koje zvanična historija često previđa ili briše.

U pojedinim slučajevima ostvarena je mjera pravde, pa tako i za žrtvu čije je svjedočenje pred Ženskim sudom uzeto u obzir tokom suđenja jednom od počinitelja. Feministički pristup pravdi osnažio je žene koje su preživjele, omogućavajući nekima da učestvuju u aktivnostima pokreta Žene u crnom. Ovakav pristup im je vratio dostojanstvo, jer su se neke od ovih žena suočile sa zastojima u svojim nastojanjima pred institucionalnim pravnim sistemom. Osim toga, to im je omogućilo da razumiju zločin prisilne mobilizacije, o čemu svjedoče žene svjedoci iz Srbije. Iako pristup priznaje da svi zločini nisu jednaki, naglašava se da je bol zajednička. Dakle, inicijativa stvara siguran prostor u kojem žene mogu saslušati jedna drugu bez osuđivanja, podstičući osjećaj jednakosti u njihovom zajedničkom iskustvu. Međutim, kroz proces su se pojavili određeni izazovi, kao što je odsustvo žena srpske nacionalnosti iz BiH i Kosova, koje su odlučile da ne svjedoče.

Ključna lekcija naučena iz ovog konteksta je da samo retributivna pravda nije dovoljna za žene koje su preživjele, jer kažnjavanje počinitelja ne mora nužno biti isto što i pravda za žrtve. Restorativna pravda je neophodna za vraćanje dostojanstva koje im je rat oduzeo. Uprkos nekim zastojima, inicijativa Žena u crnom stvorila je siguran prostor u kojem žene iz različitih sredina mogu saslušati jedna drugu bez osuđivanja, prepoznajući zajedništvo bola uprkos različitim iskustvima zločina.

Poglavlje 3: Preporuke i naučene lekcije

Iako je posljednjih godina došlo do poboljšanja u pogledu pristupa pravdi koji ostvaruju preživjeli, još uvijek postoje mnogi nedostaci. Neki preživjeli lično pokreću pravni postupak preko krivičnog ili parničnog suda kako bi dobili odštetu, ali mnogima nedostaje povjerenje u pravosudne institucije zemlje. Ne samo da preživjeli prolaze kroz sporo i neefikasno procesuiranje ratnih zločina, već se boje i da neće moći dobiti odštetu od počinitelja. Neki tužioci zanemaruju svoje odgovornosti, a sudski nalozi za počinitelje da obeštete žrtve ne sprovode se dosljedno zbog nelikvidnosti ili prikrivanja imovine. U

nekim slučajevima, pravosudne institucije čine da se preživjeli osjećaju još više viktimiziranima, jer sve veći broj njih mora platiti sudske takse subjektima koje su tužili nakon što su njihovi zahtjevi odbijeni zbog zastare, što je u suprotnosti sa međunarodnim standardima. Osim toga, djeca začeta silovanjem suočavaju se sa stalnim izazovima u priznavanju njihovog pravnog statusa i nastavljaju da trpe ozbiljnu društvenu stigmju, zajedno sa brojnim drugim administrativnim preprekama. Mnogi preživjeli smatraju da dostupne odštete ne zadovoljavaju na adekvatan način njihove stvarne potrebe, niti predstavljaju zadovoljavajuću kompenzaciju.⁴¹

IZAZOVI I NAUČENE LEKCIJE

Izazovi se pojavljuju kada se žrtve, koje nisu pravni stručnjaci, suoče sa zastrašujućim izgledom da se pojave pred sudom. Neupućenost u postupak u sudnici čini da se osjećaju neugodno i uplašeno, nesigurni u uloge i postupke prisutnih. Kako bi se zaštitila njihova prava kao žrtve, ključno je pružiti im sveobuhvatna objašnjenja dinamike i procedura u sudnici. Mentalno jačanje i usađivanje osjećaja osnaživanja su od suštinskog značaja za njihovo uvjeravanje da oni nisu samo dokazi, već cijenjene žrtve koje imaju ključnu ulogu u traženju pravde.

Kako bi se vodilo računa da njihovo svjedočenje bude snažno, mora se ponuditi opsežna podrška, posebno u slučajevima seksualnog nasilja gdje njihovo svjedočenje može biti jedini dokaz. Kao takve, njihove izjave moraju ispunjavati određene kriterijume, kao što su da budu živopisne, precizne, provjerljive i potkrijepljene indikacijama ili drugim svjedočenjima. Stoga je adekvatna priprema za njihovo svjedočenje od najveće važnosti.

Kada se posmatraju moguća poboljšanja zvaničnog pravnog sistema u Srbiji i BiH, službama za podršku svjedocima nedostajala je podrška za mentalno zdravlje i psihosocijalnu podršku (engl. mental health and psychosocial support (MHPSS)), što bi moglo biti od koristi za dobrobit žrtava i emocionalnu podršku tokom postupka. Pored toga, potrebno je pozabaviti se zastarjelim definicijama silovanja, posebno u Srbiji i oružanim otporom koji se još uvijek odvija u određenim oblastima.

Traženje alternativa pravdi također je od koristi za preživjele. Učešće više zainteresovanih strana u inicijativi Ženski sud pokazalo je da spajanje različitih uglova gledanja i stručnosti jača potragu za rodno osjetljivom pravdom. Uključivanje preživjelih, aktivista, pravnih stručnjaka i raznih drugih zainteresovanih strana osigurava holističkiji i inkluzivniji odgovor na rodno zasnovano nasilje. Podstičući saradnju i razumijevanje među različitim akterima, učešće više zainteresovanih strana povećava djelotvornost napora da se pravda donese na rodno osjetljiv način, na kraju podstičući inkluzivnije i saosjećajnije društvo.

Glavna preporuka organizacije TRIAL podrazumijeva održavanje motivacije za nastavak rada uprkos izazovima, priznanje postignutog napretka i neprekidna svijest o okruženju. Saradnja sa drugim organizacijama je od suštinskog značaja, jer se kolektivnim naporima ostvaruje značajniji uticaj. Osiguravanje finansijskih sredstava je ključno za održavanje aktivnosti, a održavanje svijesti javnosti o aktuelnoj važnosti ratnih zločina je od vitalnog značaja za osiguranje kontinuirane podrške donatora.

Imati sposobne i spremne službe podrške žrtvama je ključno. Ove službe treba da imaju stalno osoblje koje će pružati dosljednu pomoć. Inspirisani službom MKSJ, koja služi kao pozitivan primjer, organizacije moraju dati prioritet trenutnom prikupljanju izjava svjedoka i preživjelih. Vrijeme je od suštinskog značaja jer se svjedoci mogu preseliti ili umrijeti, a njihova svjedočenja sadrže ključne informacije potrebne za pravdu. Brzim djelovanjem čuvamo ključne dokaze i stvaramo saosjećajni i efikasniji pravni sistem koji štiti žrtve i preživjele.

Finansiranje ovog posla je nesumnjivo od ključnog značaja za FHP i druge organizacije kako bi im se omogućio efikasan rad. Zajedno sa drugim nevladinim organizacijama, FHP je mogao da pokrije troškove prevoza i smještaja, na primjer, prilikom pratnje svjedoka na saslušanja. Značaj umrežavanja sa nevladinim organizacijama ne može se dovoljno naglasiti, jer ono daje ključnu lekciju: neophodna je sveobuhvatna podrška. Različite nevladine organizacije nude raznoliku pomoć, uključujući kurseve ekonomskog osnaživanja, medicinsku pomoć, pa čak i podršku za cijele porodice koje mogu doživjeti sekundarne efekte traume. Ovaj višestrani pristup osigurava da se potrebe žrtava i njihovih porodica rješavaju na sveobuhvatan i efikasan način.

Polazeći od uspjeha inicijative Ženskog suda u donošenju pravde putem rodno osjetljivog pristupa, nekoliko preporuka može se primijeniti u drugim kontekstima kako bi se poboljšali slični napori:

1. Uspostaviti partnerstva sa više zainteresovanih strana koja uključuju ženske organizacije, aktiviste, pravne stručnjake i preživjele kako bi se podstakla saradnja i solidarnost.
2. Usvojiti pristup usmjeren na žrtve tako što će se dati prioritet glasovima i iskustvima preživjelih u donošenju odluka i razvoju programa.
3. Razviti mehanizme restorativne pravde uz mjere odštete kako bi se fokusirali na izlječenje, pomirenje i vraćanje dostojanstva preživjelima.
4. Baviti se historijskom memorijom prepoznavanjem i uvažavanjem iskustava marginalizovanih grupa, osiguravajući inkluzivnije predstavljanje događaja iz prošlosti.
5. Podsticati inicijative za iznošenje istine, stvarajući platforme za preživjele da podijele svoja svjedočenja, podignu svijest i priznaju rodno zasnovano nasilje.
6. Angažovati se sa međunarodnim stručnjacima putem stručnih savjeta za donošenje odluka i rješavanje sistemskih pitanja.
7. Podsticati unakrsno učenje među stručnjacima i zainteresovanim stranama kako bi se obogatile strategije i promovisali efikasni rodno osjetljivi pristupi pravosuđu.
8. Promovisati rodno osjetljivo obrazovanje i kampanje podizanja svijesti kako bi se osporile štetne norme i stavovi.
9. Pružati psihološku podršku u okviru pravosudnih procesa kako bi se olakšalo izlječenje i učešće preživjelih.
10. Dokumentovanje svjedočanstva u internim bazama podataka kako bi se sačuvale priče žrtava i podržali napori istraživanja i zalaganja.

Sprovođenje ovih preporuka u drugim kontekstima može doprinijeti rodno osjetljivoj pravdi, ljudskim pravima, rodnoj ravnopravnosti i izlječenju za preživjele nasilja.

Endnotes

- 1 Trail International, zvanična internet stranica ureda Sarajevo dostupna na <https://trial.ba/>.
- 2 Zvanična internet stranica Žena u crnom dostupna na <https://zenucrnom.org/en/>.
- 3 Marie-Janine Calic, *Historija Jugoslavije* (West Lafayette: Purdue University Press, 2019).
- 4 Zavod za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, *Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gazdinstava 1991. Nacionalni sastav stanovništva - Rezultati za republiku po opštinama. i naseljena mjesta 1991. Sarajevo, decembar 1993. godine, Statistički bilten br. 234.*
- 5 Michael Mann, *Tamna strana demokratije* (UK: Cambridge University Press, 2005): 368.
- 6 Human Rights Watch/Helsinki, „Ratni zločini u Bosni i Hercegovini: Bosanski Šamac“, Izvještaj 6, br. 5, (april 1994): 3.
- 7 Gloria Gaggioli, „Seksualno nasilje u oružanom sukobu: Kršenje međunarodnog humanitarnog prava i prava o ljudskim pravima“, *Međunarodni pregled Crvenog krsta*, br. 894. (2014): 504; Dara Kay Cohen, Amelia Hoover Green i Elisabeth Jean Wood, „Seksualno nasilje iz vremena rata: zabluda, implikacije i putevi naprijed“, *Specijalni izvještaj Instituta za mir Sjedinjenih Država*, br. 323. (2013): 6.
- 8 Vijeće za ljudska prava, Rashida Manjoo, *Izvještaj specijalnog izvjestioca o nasilju nad ženama, njegovim uzrocima i posljedicama: Misija u Bosni i Hercegovini*, A/HRC/23/49/Add.3. (28. oktobar – 6. novembar 2012.), 7.
- 9 Grace Harbour, „Zabrinutost međunarodne zajednice o seksualnom nasilju u sukobu koji prethodi uspostavljanju MKSJ-a“, u *procesuiranju zločina seksualnog nasilja povezanog sa sukobom, seksualnog nasilja pod jurisdikcijom Međunarodnog krivičnog suda za bivšu Jugoslaviju* (Serge Brammertz i Michelle Jammervis Eds), (Sarajevo, 2017): 21–22.
- 10 Vijeće sigurnosti UN-a, rezolucija Vijeća sigurnosti 808 (1993.) *Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju* (ICTY)], 22. februar 1993., S/RES/808 (1993.); Vijeće sigurnosti UN-a, Rezolucija Vijeća sigurnosti 827 (1993) [*Međunarodni krivični sud za bivšu Jugoslaviju* (MKSJ)], 25. maj 1993., S/RES/827 (1993.).
- 11 Judith G. Gardam i Michelle J. Jarvis, *Žene, oružani sukobi i međunarodno pravo* (Hague: Kluwer Law International, 2001), 148–150.
- 12 Amnesty International, *Čija pravda? Žene Bosne i Hercegovine još uvijek čekaju* (London: publikacije organizacije Amnesty International, 2009), 54.
- 13 Uz izuzetak distrikta Birčko od 2022. godine, priznanje je bilo samo simbolično. Više o distriktu Birčko kao zasebnom pravnom subjektu u nastavku.
- 14 Tužilac protiv Ante Furundžije (Prvostepena presuda), IT-95-17/1-T, MKSJ, 10. decembar 1998.
- 15 Tužilac protiv Dragoljuba Kunarca i drugih (Prvostepena presuda), IT-96-23 & IT-96-23/1-A, MKSJ, 12. juni 2002.
- 16 MKSJ, „Zločini seksualnog nasilja“, dostupno na: <https://www.icty.org/en/features/sexual-violence>.
- 17 MKSJ. Pravilnik o postupku i dokazima. Pravilo 96. Revidirano u julu 2015. dostupno na https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf.
- 18 MKSJ. Pravilnik o postupku i dokazima. Pravilo 106. Revidirano u julu 2015. dostupno na https://www.icty.org/x/file/Legal%20Library/Rules_procedure_evidence/IT032Rev50_en.pdf.
- 19 Napomena 11, 16 gore.
- 20 Gabriela Miškovski i Gorana Mlinarević, „Problem u slučajevima silovanja – Stavovi preživjelih, tužilaca i sudija o procesuiranju seksualizovanog nasilja tokom rata u bivšoj Jugoslaviji“, u *Ratni zločini silovanja* (Čitalac), ur. Staša Zajović i Miloš Urošević (Beograd: Žene u Crnom, 2013), 17.
- 21 Kate Clark Centar za ratnu odštetu, *Ratna odšteta i sudski sporovi: Slučaj Bosne* (Amsterdam: Fondacija Nuhanović, 2014), 21–22.
- 22 Opći okvirni sporazum za mir u Bosni i Hercegovini. Aneks 6: Sporazum o ljudskim pravima. Na osnovu Aneksa 6 Dejtonskog mirovnog sporazuma, Evropska konvencija o ljudskim pravima i njeni protokoli, kao i Međunarodni pakt o građanskim i političkim pravima, Konvencija protiv torture i drugih okrutnih nečovječnih i ponižavajućih postupaka, direktno se primjenjuju u Bosni i Hercegovini kao i pravo na pravni lijek koje je njima zagarantovano.
- 23 Napomena 11, 36–37 gore.
- 24 Trial International, *Odšteta preživjelim u krivičnom postupku: ugao gledanja sa terena* (Trail International, 2016), 20.
- 25 Napomena 11, 15 gore.
- 26 TRIAL International. *Dvostruka opasnost za žrtve ratne torture u Bosni i Hercegovini*. Trial International saopštenje za medije. Dostupno na: <https://trialinternational.org/latest-post/double-jeopardy-for-wartime-torture-victims-of-bosnia-and-herzegovina-after-having-their-compensation-claims-rejected-they-are-forced-to-pay-high-court-fees/>.
- 27 Tužilac protiv Marković Bosiljka i Marković Ostoje, S11 K 012024 14 Kri (Sud Bosne i Hercegovine 2015).
- 28 Napomena 19, 8 gore.
- 29 Mesić, Jasmin. „Put od stigme do pravde – seksualno nasilje u ratu“, predavanje na mreži u organizaciji Fonda za humanitarno pravo, Beograd, 15. juni 2021.
- 30 Napomena 19, 14 gore.
- 31 Napomena 11, 46-47 gore.
- 32 Napomena 21, 41 gore.
- 33 Vlada Federacije Bosne i Hercegovine. „Utvrdjen Prijedlog zakona o civilnim žrtvama rata u FBiH“. Saopćenje Vlade FBiH, 21.06.2023.gov. Dostupno na: <https://fbihvlada.gov.ba/bs/utvrden-prijedlog-zakona-o-civilnim-zrtvama-rata-u-fbih>.
- 34 Trail International i Fondacija „Udružene žene Banja Luke“. „Zakon nije dovoljno odgovorio na potrebe žrtava ratne torture u RS.“ Trial International i Fondacija „Ujedinjene žene Banja Luke“ saopštenje za javnost 2018. Dostupno na <https://trial.ba/?p=1154>.
- 35 Amnesty International, *Srbija—Okončanje kulture nekažnjivosti za zločine po međunarodnom pravu* (London: publikacije organizacije Amnesty International, 2014), 33.
- 36 Napomena 17, 23 gore.
- 37 Ujedinjene nacije. UN Komitet protiv torture. Odluka 854/2017. Dostupno na: <https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2019/08/Decision-CAT-A-BIH-2August2019.pdf>.
- 38 Ujedinjene nacije. Komitet za uklanjanje svih oblika diskriminacije žena. Odluka 116/2017. Dostupno na https://tbinternet.ohchr.org/_layouts/15/treatybodyexternal/Download.aspx?symbolno=CEDAW%2fC%2f76%2fd%2f116%2f2017&Lang=en.
- 39 Ženski sud. „Ženski sud: feministički pristup pravi. Kratka informacija.“ Saopštenje za javnost Ženskog suda 2015. Dostupno na https://zenskisud.org/pdf/zenski_sud_kratka_informacija.pdf.
- 40 Ibid.
- 41 TRIAL International. *Bosna i Hercegovina: studija o mogućnostima odštete za osobe koje su preživjele seksualno nasilje u sukobu*. (TRIAL International, Vive Žene, Global Survivors Fund) mart 2022, dostupno na https://trialinternational.org/wp-content/uploads/2022/03/GSFReportBiH_ENG_Web.pdf.

GIJTR

Global Initiative for Justice
Truth & Reconciliation